

Православний патріотизм Станіслава Оріховського

Творчість Ст. Оріховського часто характеризують такою, що сповнена кричущих суперечностей, а життєвий шлях - це нескінченні метання між передовими ідеями доби й чорною клерикальною реакцією [1, 61]. Ця характеристика видається не зовсім точною, оскільки творча діяльність Оріховського аж ніяк не була хаосом суперечностей, у ній є своя послідовність, своя, так би мовити, логіка розвитку, і її можна поділити на два періоди, різні за превалюючим змістом творів, за їхньою ідеологічною спрямованістю. У перший період Оріховський стояв у цілому на передових для свого часу світоглядних і суспільно-громадських позиціях, сміливо боровся проти церковно-католицької реакції, висловлював радикальні гуманістичні й реформаційні ідеї, усвідомлюючи свою належність до Русі, тобто до українського народу, брав під захист його релігію і культуру. [2, 48]. Про це переконливо засвідчують 2 його листи, уривки з яких наводимо нижче. Перший лист спрямований до італійського гуманіста Павла Рамузю, надісланий з Перемишля 15 серпня 1549 року:

Руслана Множинська, к.філос.н.

«Станіслав Оріховський шле вітання Павлові Рамузю!»

... Чого ж іще слід прагнути у нашому смертному житті, як не того, щоб ви, італійці, визнали за нами якесь поважне місце, бо в тих справах найбільшу вагу має ваша оцінка. Коли читав твого листа, здавалося, що бачу, як ти своїм божественним розумом ніби захочуєш мене, щоб я пам'ятав не лише про місце мого народження, а й про те, де навчався; щоб, поклавшись на ваші настанови й науки, не вважав, ніби на перешкоді до очікуваної слави стоїть мені власна вітчизна, сувора і неосвічена, яка завжди шанувала Марса, а Мінерву щойно тільки почала шанувати. Адже Русь колись не дуже відрізнялася родом і звичаями від скитів, з якими вона межує. Спілкуючись, проте, з греками, прийняла від них символіку й віру, покинула свою скитську неосвіченість і дикість, і тепер, лагідна, спокійна і врожайна, виявляє великий потяг до латинської і грецької літератури. Саме завдяки цим здобуткам вона вже нікого у своїх сусідів скитів не визнає за видатного, окрім Токсаріса і того давнього Анахарсіса. Заохочена їхнім прикладом, щорічно посилає до вас в Італію, до Падуї, багатьох юнаків, що прагнуть зажити доброї слави. Серед них є у вас мої земляки і родичі: Станіслав Ваповський і Станіслав Дрогойовський – юнаки шляхетного роду, які подають великі надії. Дуже хочу, щоб ти спізнав їх обох. По них зможеш зробити висновок про звичаї і здібності всього нашого народу. Нині у Падуї вони зараховані до поляків, бо Русь є провінцією, що належить Польщі». (3, 588-589).

Поданий у Перемишлі, місті на Русі,
в день Успіння найсвятішої Діви Марії,
року Господнього 1549

Другий лист спрямований до папського нунція у Польщі Яна Франциска Коммендоні, в якому докладно розповідає йому про свої життєві перипетії, написаний в Радимно, 10.XII.1564 року:

«Приписав ти мені, Коммендоні, розповісти коротко, але чітко про все моє життя – найбурхливіше за все наше століття, – щоб коли поглянеш на нього і спізнаєш його, міг легше знайти рішення, відповідне законові і владі, яку маєш, а також твоїй гідності і розуму. Коли говорю, отже, про себе, що я небезпечний для молоді й у своїй запальності збиваю її на манівці, то слід пам'ятати все ж, що і сам я виступив проти ганебних інтриг єретиків і багатьох у Польщі від цього стримував. Та, щоб ясніше викласти, як усе було, почну говорити про свої справи від початку аж до нинішньої миті мого життя, передаючи все стисло, але правдиво і докладно...

Вітчизна моя, Русь, простягається над рікою Туром, – яку мешканці надбережних околиць називають Дністром, – біля підніжжя Карпатських гір, пасмо яких відокремлює від Угорщини. Народ той, ведучи збройну боротьбу проти своїх сусідів – волохів і татарів, не займався ніколи наукою і філософією, зупинившись на освіті середньої міри, – частково слов'янський, частково латинський, на такому ступені, який був необхідний для ведення служби Божої і до вироблення законів. Що ж стосується віросповідання народу, то, років десь 700 тому, за князя Володимира, впроваджено було католицьку віру з Константинополя. Службу Божу правлено було по-грецькому, а прилюдні жертвоприношення проводились за грецьким обрядом слов'янською мовою. І народ той, раз прийнявши від греків святі обряди, ніколи від них не відступав. Потім, за пам'яті наших предків, – внаслідок перемоги Польщі, – народ той зазнає впливу латинської культури, і то такого значного, що нині на Русі латинський обряд має першість перед грецьким, оскільки більша частина шляхти прийняла обряд латинський; селяни ж і люди нижчого стану зберегли обряд грецький. Гадаю, що сам те зауважив, коли минулої осені об'їхав і звідав, як легат, усю Русь аж до кордонів Волощини.

Крім католиків грецького і латинського обряду, маємо на Русі ще вірменів, що не знаю яким чином прибули на Русь зі своєї вітчизни. Вони – купці і підтримують постійні зв'язки з турками, ведучи торгівлю в Константинополі. В богослужінні дотримуються антиохійського обряду. Народ цей благочестивий і вельми побожний. Як уже здавна стверджували на соборах єпископи, вірмени завжди вважали за святе, благородне і побожне все те, що, як гадаю, ти й сам зауважив, беручи участь у їхніх богослужіннях у Львові. Про це розповідав ти мені, пам'ятаю, у Яна Криштофа Тарновського, графа на Горлічині, де колись мене було люб'язно прийнято як гостя. Але воістину вся Русь, – де живе стільки різних людей, що дуже між собою відрізняються звичаями і обрядами, – стала одним цілим завдяки чудесному правлінню короля польського, коли отримала право вільного шлюбу поміж особами різних народів і обрядів. З тої, власне, причини і мої предки, польські рицарі, прибули на Русь, переконані в родючості ґрунту і в догідній становищі провінції. А як осіли на Русі (така і нинішня назва цієї землі), вони пошлюбилися з русинками, придбали село Оріховці в Перемишлянській єпархії і заснували там свій маєток, зібравши до нього все, що мали. З того часу багато русинських воїнів – вихідців з того села, почали називати себе Оріховськими. Від тих предків походив і мій батько СтаніславЗ, який узяв за дружину Ядвігу Баранецьку, уроджену шляхтянку, дочку священника грецького обряду. То була моя мати. Народжений цими батьками, прийшов я на цю юдоль скорботи, сповнену всіляких злигоднів, за короля польського Сигізмунда, в день святого Мартіна, року Божого 1513. Коли прочитаєш до кінця мою розповідь, то побачиш, що це має зв'язок з усією справою. Вже знаєш вітчизну, батьків і коліску мого народження, послухай тепер про дальший плін мого життя.

Коли надійшов мені вік до навчання, то початки письма і всіляких, відповідних хлоп'ячим літам, наук я одержав у Перемишлі, навчаючись у школі нижчого ступеня. Вчився я непогано, вирізнявся швидким розумом і доброю пам'яттю. Батько побачив, що у мене неабиякі здібності, й послав до Відня, не так для науки, як для набуття хороших манер і звичаїв у королівському місті Фердинанда, яке вважалося тоді найрозкішнішим серед усіх німецьких міст...»

Далі автор досить докладно розповідає про своє навчання у Відні, Віттенберзі (зокрема, у Лютера і Меланхтона), а також в Італії. І, нарешті, про повернення на батьківщину:

«... Прибув на Русь до батьків після 16-ти років від часу, коли пішов з дому здобувати знання, застав у добрім здоров'ї батьків, дім, п'ятьох братів і п'ятьох сестер та всю численну челядь. Але після стількох випробувань маєток наш родинний значно зменшився і занепав. Батько вирішив, що родинні справи підуть на краще, коли я стану духовною особою. Тому він, тільки-но я повернувся, не переставав намовляти мене до цього і всякчас нагадувати, як вже багато коштів втратив він на моє виховання та освіту, занедбавши решту дітей та зменшивши маєтність. Казав, що родина терпіла такі великі збитки, сподіваючись, що я, навчений чемності й освічений, стану ксьондзем і вторую дорогу братам до якихось високих посад. Коли ж я обману їхні надії, то можу бути певний, що він позбавить мене у своєму заповіті спадку, аби відшкодувати витрати і збитки, яких зазнала родина. Я на це збунтувався і відповів, що не бажаю такого роду життя і волю краще втратити батьківський спадок, аніж прийняти такий спосіб життя, з яким не зможу погодитися. Тоді батько з одного боку, мати — з другого почали натискати: «Зроби,— казали,— як батько радить, а ні, то й за сина нашого не будемо тебе вважати. Або ж поверни до копійки всі витрачені нами кошти. Але краще стань священником».

До такої думки приєдналися найповажніші члени нашої родини, які присягалися, що коли я не виконаю батькової волі, вважатимуть мене за чужинця. Батько, казали, вірить, що ти справишся з обов'язком священника, бо досить здібний і до наук маєш хист, яких ніхто досі на всій Русі не мав і про які серед польської шляхти мало хто чув. Маючи такі визначні здобутки у найшляхетнішій науці, легко міг би завдяки королю польському перейти від родинного нестатку до найвищого ступеня священицьких почесностей і гідності. Доведений до крайності, коли вже не міг нічого вдіяти супроти їхньої сили, я заявив, що зроблю так, як вони хочуть, але прийде час, й оце моє священство, до якого вони тягнуть мене силою, завдасть шкоди не тільки мені і родичам, а навіть королівству, бо, як свідчить найбільший філософ, нічого не може бути тривалим, що ґрунтується на примусі. Усі присутні можуть засвідчити, що саме такі були мої слова, а подальший перебіг справи явно те підтвердив. Далі все відбулося швидко. Родичі не дозволили жодної затримки, не дали часу спокійно подумати і ледве чи не в пугах повезли мене до львівського архієпископа, щоб висвятити на послушника без дозволу єпископа моєї єпархії.

У Львові архієпископом тоді був Петро Стажеховський, муж добродішній, але простий і грубий: його пов'язували вельми тісні зв'язки з моїм батьком. У переддень освячення він, аби задовольнити батька, намовляв мене прийняти субдияконат, виставляючи ті самі докази, що й батько. Та я був глухий до його лайки. Нарешті, обурений впертими наполяганнями, я відкинув уже всяке почуття пристойності і, не лякаючись архієпископа, в присутності батька і багатьох присутніх сказав, що як священник піду услід за материним родом,— що походив, як відомо, від священників грецького обряду,— і колись одружуся. Усміхнувся на це архієпископ. «То потім побачимо,— мовив,— а тепер чини, як ми хочемо». Сказано — зроблено. На другий день вранці надійшла мить освячення. Мені звеліли прийняти ступінь субдиякона. Гідний гніву Божого, проходжу на

очах у батька і гурту приятелів перепоясаний, як і інші, епітрахиллю субдиякона. Архієпископ тим часом виконував усякі чинності, що супроводжують звичайно освячення на священика. І от, коли він дійшов до мене і коли усі, хто приймає освячення, одержували від архієпископа святе причастя, я, прийшовши напередодні додому після вечері напідпитку (і таким чином не міг приступити до таїнства), утримався від святого причастя. Всі сприйняли те за недобрий знак. Коли ж побачили, що я став субдияконом і без того (а за звичаєм предків, як знаєш, нікого не можна висвятити ні на який ступінь, хто не прийняв євхаристії), вирішили, що те освячення незабаром якимось дивним чином буде спалюжене. Отаке недійсне посвячення на субдиякона викликало гнів батька, який пізніше прокляв усе моє потомство. Того самого року, на 30-й рік мого життя, як уже казав, я швидко отримав од згаданого архієпископа дияконат, а згодом – священство, – ні в що маючи вартість тих ступенів.

Я навіть священством нехтував, уважаючи його за гідність, нав'язану мені всупереч моїй волі. Пам'ятав і про своє православне походження. Внаслідок цього на моїх пребендах, які вдосталь мав на врожайній Русі, тлумилися всякого роду наложниці, що з ними я жив по-сороміцькому й огидно, як другий Геліогабал. Раз тільки в житті відправив святу месу, і ніколи більше. Прилюдно вихваляв Лютерові міркування супроти римського целібату й оголошував вищість шлюбу священиків православного обряду (5, 233). До того ж видав латиною спрямовану проти целібату промову, де рекомендував священикам брати шлюби. Претензійно виступив там за шлюб як засіб проти розпусти. Промову ту вже тричі видано в польській, німецькій та французькій друкарнях. На багатьох вона справила таке велике враження, що схилила багатьох священиків у Польщі до одруження і збурила суспільну думку в цілій Короні Польській (4, 153). Оскільки Ян Дзядуський, єпископ переми-шлянський, вважав, що моє освячення, проведене без його згоди, – недійсне (та й з приводу тієї промови часто виступав проти мене в різних своїх едиктах та інтердиктах), тому, зрештою, оголосив публічно, що мене не можна допускати до відправи святої служби Божої. Я відповів на те явним бунтом і засвідчив, що одним заходом задовольню всі його вимоги: розігнав повій і водночас зрікся освячень, а небавом ще й привів додому дружину. Отак учинив. Після батькової смерті, а незабаром і всіх п'ятьох рідних братів, коли весь маєток і вся батьківщина перейшли до мене одного, я передусім зрікся священства і взяв дружину зі шляхетного дому на ім'я Магдалена, дочку Яна з Холму, дівчину, яка переважала інших посагом, вродою і цнотою. Це сталося на Масницю року Господнього 1545-го, на 32-й рік мого життя.

Єпископ мій не подарував мені того. За те, що я взяв дружину, того самого дня оголосив мене за бунтівника, після чого прокляв, зажадав конфіскації маєтностей на користь скарбниці і присудив до вигнання. Вирок його був сповнений найгостріших висловів, якими він зневажав мене і моїх нащадків... Далі я свідомо пропускаю багато дечого, бо не вистачило б і дня, аби перелічити все по черзі. Згодом дійшло до того навіть, що моя особиста справа набрала невдовзі публічного розголосу. Це питання, подане на розгляд сейму в Пьотркові, збурило проти єпископів усі стани в королівстві. Адже то було чимось новим – прикладом, небезпечним для всього шляхетського стану, бо єпископи, крім відлучення від церкви, наважилися накладати такі карі, які може накладати лише король, як, наприклад: вигнання, конфіскація маєтків, заслання. Шляхта польська воліла терпіти будь-що, аби тільки не допустити в Польщі вкорінення такої жорстокості... Миколай Дзежковський, архієпископ гнєзненський, звільнив мене від єпископського відлучення од церкви до того часу, доки апостольська столиця прийме щодо мене якесь рішення... Воно заспокоїло хвилювання на сеймі. Але на правду, доки я за посередництвом моїх опікунів вельми часто і надаремно благав найвищого священика римського, архієпископ знову наклав на мене попередні церковні покари і я ледве міг витерпіти ті нові кривди...

Знай, що я нажив собі стільки ворогів, скільки єретиків є у сармацькій землі і в Німеччині... І, не зважаючи на все, даю свідчення моєї вірності апостольській столиці: словом, пером, ділом. (З, 574–587).

*Подано в Радимні, єпископському місті,
в єпархії Перемишлянській
року Господнього 1564,
на другий тиждень Пришестя.*

РS. Листи з латини переклав Володимир Литвинов.

Використана література:

1. Голенищев-Кутузов Н.Н. Итальянское Возрождение и славянские литературы XV - XVI веков. - М., 1963.
2. Kubala L. Stanisław Orzechowski i wpływ jego na rozwój i upadek Reformacji w Polsce. - Lwów; Warszawa, 1908.
3. Оріховський Станіслав. Твори. Упорядк., перекл. з лат. та старополь., вступна стаття, примітки Володимира Литвинова. - "Дніпро", 2004.
4. Orzechowski St. Wybór pism. - Warszawa etc., 1972.
5. Литвинов В.Д. Ренесансний гуманізм в Україні. (Ідеї гуманізму епохи Відродження в українській філософії XV-початку XVII століття. - К. : Основи, 2000.